

Bizalom és konfliktus

A mozaikcsaládokban élő nők mindennapi konfliktusai a párkapcsolati bizalom összefüggéseiben

Czibere Ibolya – Huszti Éva – Juhászné Fazekas Zsuzsanna –
Kukucska Zsuzsa – Molnár Éva – Nemes-Zámbó Gabriella

CZIBERE IBOLYA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – czibere.ibolya@arts.unideb.hu

HUSZTI ÉVA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – huszti.eva@arts.unideb.hu

JUHÁSZNÉ FAZEKAS ZSUSZANNA: Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, Debreceni Egyetem; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – fazekzsu@gmail.com

KUKUCSKA ZSUSZA: Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, Debreceni Egyetem – kukucska.zsuzsa@arts.unideb.hu

MOLNÁR ÉVA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – molnar.eva@arts.unideb.hu

NEMES-ZÁMBÓ GABRIELLA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; MTA-DE Falusi Kisiskolák Leszakadó Térésekben Kutatócsoport – nemes.zambo.gabriella@arts.unideb.hu

ABSZTRAKT Tanulmányunk célja a mozaikcsaládokban felmerülő konfliktusok és a partnerkapcsolatok minőségének, bizalmasságának elemzése a családban élő nők narratíváin keresztül. Kutásunkban e családforma működését párkapcsolati szempontból a bizalmas kapcsolatok és a konfliktusok keresztmetszetében értelmezzük. Félig strukturált interjúkkal vizsgáltuk a mozaikcsaládok működési mechanizmusait, elsősorban a családon belüli, konstruktív és destruktív konfliktusokat. Eredményeink szerint a mozaikcsaládokban élő nők által megélt konfliktusok és a partnerkapcsolatuk bizalmassága között összefüggések vannak. A konfliktusok egy része a mozaikcsaláddá formálódással összefüggésben alakul ki, de jellemzőek a családi munkamegosztást érintő, a gyermekneveléssel kapcsolatos és az anyagi jellegű konfliktusok is. A bizalmas kapcsolatok és a konfliktusok együttes értelmezésével feltárt mintázatokra tipológiarendszert dolgoztunk ki.

Kulcsszavak: mozaikcsalád, bizalmas kapcsolatok, családi konfliktusok, pótapa, pótanya

ABSTRACT The aim of our study is to analyse the conflicts and the quality and intimacy of partner relationships in mosaic families through the narratives of women living in the family. In our research, we interpret the functioning of this family form from a relational perspective, in the intersection of intimacy and conflict. We used semi-structured interviews to investigate the mechanisms of functioning of mosaic families, focusing on constructive and destructive conflicts within the family. Our results show that there are correlations between the conflicts experienced by women in mosaic families and the intimacy of their partnership. Some of these conflicts are related to the process of becoming a mosaic family, but also conflicts over the division of labour within the family, child-rearing and material conflicts. A typology system was developed for the patterns revealed by the combined interpretation of intimate relationships and conflicts.

Keywords: mosaic family, intimate relationships, family conflicts, stepfather, stepmom

BEVEZETÉS

A családi struktúrák sokfélesége, bonyolultsága és a családszerkezetek differenciálódása a figyelem középpontjába helyezi a nem tradicionális családi szerkezetek komplexitását. Mindaz, amit ma nukleáris családként definiálunk, sok esetben csupán a családfejlődés egyik szakasza, hiszen bizonyos családtípusok, pl. az egyszülős vagy az újráházasodással keletkező családok egyre nagyobb teret nyernek (Vaskovics 2002; Harcsa 2014; Harcsa – Monostori 2020; Eurostat 2015; Weigel 2008; Pylyser et al. 2019). Az új családszerkezet megnevezésére számos kifejezés él. Az angolszász szakirodalomban például a „reconstituted”, a „blended”, a „patchwork” és „stepfamily” kifejezések dominálnak. A mostoha vagy rekonstruált kifejezéseket stigmatizált értelmezésük miatt kevésbé használják (Krähenbühl et al. 2007; Bogár 2017; Ganong – Coleman – Kennedy 1990; Preston 1984, idézi Baxter et al. 1999). Tanulmányunkban az újra-szerveződő családokat mozaikcsaládoknak fogjuk nevezni. A család összetételében végbenemő változások, például egy válás vagy újráházasodás, hatással van a családi kapcsolatok kiterjedésére, összetételére és minőségére is. A megváltozó családi helyzet az egyén társas támogató rendszerének több rétegét is érinti: megváltozik az egyént körülvevő kapcsolatrendszer magja, de hatással van a tágabb rokon kapcsolatokra is, a nagyszülőkkel, keresztszülőkkel, testvérekkel, unokatestvérekkel, illetve az ő családjaikkal ápolt viszonyra, valamint érintetik a bizalmasok egy másik körét, a barátokat is. A családi élet dinamikáját számos területen alakítják a konfliktusok, melyek hatással vannak a családon belüli és a családon kívüli bizalmas kapcsolatokra is. A mozaik családszerkezetben azonban a konfliktusok és azok szereplői is kiterjedtebb mintázatot mutathatnak a nukleáris családmodellhez képest. Tanulmányunk mozaikcsaládban élő nőkkel készített félig strukturált interjúk alapján vizsgálja a párok közötti bizalom és a családi konfliktusok közötti összefüggéseket. Kutatási kérdésünk arra keresi a választ, hogy milyen összefüggések vannak a mozaikcsaládokban élő nők párkapcsolati bizalmi szintje és a hétköznapijukban megjelenő családi konfliktusok között. Feltételezzük, hogy a párok közötti bizalmi szint meghatározza a családi konfliktusok jellegét és összetételét. Tanulmányunk elméleti része három fő témát dolgoz fel. Elsőként a nem tradicionális családi szerkezetekkel foglalkozunk, majd a partnerkapcsolatok (házastárs, élettárs) bizalmas minőségének jelentőségét írjuk le. Kitérünk a családon belüli konfliktusok formáira, az építő jellegű konstruktív konfliktusok és a romboló hatású destruktív konfliktusok bemutatására. Az elméleti részt a kutatás és az elemzett minta, majd az eredmények ismertetése követi. A félig strukturált interjúk narratívák tartomelemzésével született eredmények közül először a vizsgált mozaikcsaládokra jellemző bizalmas kapcsolatokat, majd a szülők és pótszülők családon belüli konfliktusait ismertetjük. A két vizsgált dimenzió, a párkapcsolatok bizalmas jellege és a szülői konfliktusok összefüggései alapján kialakított tipológiánk kidolgozásával válaszoljuk meg kutatási kérdésünket.

1. ELMÉLETI HÁTTER

A mozaikcsaládok jellemzői

A nukleáris család egy zárt rendszernek tekinthető, melyben a tagok mind biológiailag, mind jogilag egy csalárendszer tagjainak tekinthetők. A mozaikcsaládban nyitottak a családi kötelékek, s így a gyermekek több családrésznek is tagjai lehetnek. Ezáltal a szülői funkciók, a családi szerepek és a jogi viszonyok is átalakulnak (Visher – Visher 1995). Krähenbühl és szerzőtársai a mozaikcsaládok 5 fő jellemzőjét emelték ki, melyek magukba foglalják a nukleáris családtípustól való eltéréseket is. (1) A mozaikcsaládban az egyik szülő kizárólag egy adott időtartamban él együtt gyermekével, vagyis a gyermek ingázik a két csalárendszer között. (2) A mozaikcsaládokban szinte minden családtag átélte egy számára fontos személy elvesztését – például a szülők válása miatt. (3) Jellemző, hogy az egyik felnőtt és legalább egy gyermek között már az új kapcsolat előtt is kötődés és kapcsolat alakult ki. (4) További jellemző a gyermekek megosztott családközösségbe tartozása, vagyis egy gyerek nem csak és kizárólag egy családtagja. (5) A pótszülő nem feltétlenül gyakorolhat szülői jogokat partnerének gyermekével szemben (Krähenbühl et al. 2007). A mozaikcsaládokban található családi szálak ugyanakkor – épp az új családstruktúrák miatt – számos esetben problematikusak lehetnek, hiszen „a hagyományos rokonsági terminológia segítségével megnevezni sem tudjuk az ilyen családi és rokonsági viszonyokat” (Somlai 2013: 161). Formáit tekintve számos tipizálás lehetséges. Satir (1999) tipizálása esetén a mozaikcsalád pótapás, pótanyás vagy összetett. Ezen belül a pótapás típus esetében, melyben az anyához és gyermekéhez kapcsolódik egy új férfi, az anya szerepe kulcsfontosságú, hiszen a férfi a családban mint pótapa kezdetben bizonytalan kapcsolatban állhat a gyermekkel. Ezzel szemben a pótanyás típusban az apa szerepe válik meghatározóvá, az „új” anyának pedig „...a gyerekkel való kapcsolatát és anyai szerepét egy új családi organizmushoz igazítva újra kell definiálnia...” (Krähenbühl et al. 2007: 26). Az összetett családtípus körében – amikor mindkét szülőnek egyidejűleg kell beletanulnia a pótszülői szerepbe is (ebből a szempontból helyzetük szimmetrikus) – problémák forrása lehet az, hogy mindkét egyszülős család magával hozza a sajátos norma- és értékrendszerét, melyek összecsiszolóást igényelnek. Amennyiben a kapcsolatban később közös gyermek is születik, a gyermek kulcsszerepet kaphat, „gyakran azt a szerepet tölti be, hogy egy egységbe kösse össze a két családrészt” (Krähenbühl et al. 2007: 31). Egyes szerzők a mozaikcsaládokat életközösségként definiálják (Visher – Visher 1995), mások pedig a különböző családrészek „összeolvadásaként” írják le (Fischer 2005; Krähenbühl et al. 2007, Bogár 2017). King et al. (2015) kvantitatív kutatásukban (N = 2085) azt vizsgálták, hogyan befolyásolja a serdülők családképét a mozaikcsaládokban élés. Eredményeik szerint az ilyen családokban nevelkedő serdülők alacsonyabb szintű családi kötődésről számoltak be, mint a két vér szerinti szülő mellett nevelkedő kortársaik. A rendszerszemléletre alapozott családpszichológiai vizsgálatban elsősorban a pótapa-serdülő kapcsolatra és az anya-serdülő kapcsolatra fókuszáltak és a fiatalok által észlelt kapcsolati minőséget értelmezték. Megállapították, hogy a pótszülő-serdülő viszony is, de még inkább az anya-serdülő viszony minősége befolyásolja leginkább a családi összetartozás érzésének erősségét a fiatalok körében. Az anyák nemcsak központi szerepet játszanak a családi összetartozás érzését elősegítő szeretet biztosításában (Leake 2007), de sok esetben kulcsszerepet tölthetnek be a gyermek alkalmazkodásának elősegítésében is a mozaikcsaládokban

(Smith 2008). Mindezek mellett azok az anyák, akik gyermekeikkel szoros kapcsolatban állnak, eredményesebben érhetik el, hogy pozitív kapcsolatot alakítsanak ki a mostohaapával (Marsiglio 1992). A mostohaapák megjelenése a háztartásban hatással van az összes családtagra, befolyásolja a családtagok közötti kapcsolatokat is (Hetherington – Clingempeel 1992). Az átmenet során sok gyermek továbbra is szoros érzelmi kapcsolatban marad az anyjával és szoros kapcsolatot alakít ki a mostohaapával is, mások romló kapcsolatot tapasztalnak az anyjukkal, és ellenállnak a mostohaapa bevonódásának és tekintélyének (Hetherington – Stanley-Hagan 2000; King 2009). A mostohaapákkal való problémás kapcsolat befolyásolhatja a serdülők családhoz tartozás érzését, illetve kialakíthatják azt az érzést, hogy a családjuk nem támogatja őket, amely hozzájárulhat a családi otthon elhagyása vágyának a kialakulásához (Aquilino 1991).

A társas kapcsolatok jelentősége a családi viszonyok átalakulása során

A társas kapcsolatokon keresztül különböző, mind az egyénre, mind a család egészére ható információk, erőforrások áramlanak. Ezek alapvetően befolyásolhatják a család szerkezetét, működését, mikro- és makrotársadalmi integrációját is. A társas kapcsolatok erősségét több tényező is meghatározza: az együtt töltött idő mennyisége, az érzelmi intenzitás, az intimitás, a bizalom, valamint a kölcsönös segítségnyújtás (Granovetter 1973). A családi kapcsolatokat, főleg a szülők, gyerekek, házastársak, testvérek közötti kapcsolatot erős kötésként definiáljuk. Ezek azok a kapcsolatok, amelyek biztosítják az egyén számára az intimitást, stabilitást, a bizalom érzését, segítik a megküzdésben, és támogatják a nehéz élethelyzetekben, emellett pedig biztosítják a fizikai és pszichés jól-léthez szükséges javakat (Angelusz – Tardos 1991; Granovetter 1991; Dávid – Huszti – Lukács 2016). Amíg az emberek többsége általában az erős kapcsolataitól szeretetet, örömet kap, és ezt jó esetben képesek elégedettségge és boldogság érzéssé alakítani, addig a bánatot okozó erős kapcsolatok rontják az életminőséget, diszharmonikussá teszik az életet (Utasi 2008: 61). A diszfunkcionális, komoly és megoldatlan konfliktusokkal terhelt kapcsolatok negatív következménnyel járnak az egyén életére nézve. Nem minden kapcsolat támogató jellegű, illetve különböző típusú kapcsolatoktól különböző támogatásokat kaphat az egyén (Albert – Dávid 2001: 16). Utasi (2008) megkülönbözteti egymástól a bizalmas, támogató, és a semleges, örömet nem okozó, negatív előjelű, bánatot okozó kapcsolatokat. Az egyén különböző kapcsolatait eltérő funkciókkal „használja”: nehéz élethelyzetben, betegség, lelki vagy fizikai problémák esetén általában a közeli családtagoktól kap és vár támogatást az ember, míg például a barátaival szabadidős tevékenységeket végez inkább. Azonban a barátok szerepe sem egyforma, hiszen mást jelent fiatal korban vagy idősen, más lehet a funkciója egy közeli barátnak, mint egy „havernak” (Albert – Dávid 2001, 2007). A 80-as években született az úgynevezett „karaván modell” (convoy model, Kahn – Antonucci 1980), amely azt mutatja be, hogy az egyént élete során különböző kapcsolatok kísérik végig. Ez a „karaván” egyszerre állandó, hiszen bizonyos típusú kapcsolatok születéstől fogva végigkísérik az egyént (szülők, testvérek), és ugyanakkor változó is, ha például az egyes életszakaszokat jellemző barátokra, iskolatársakra, munkatársakra gondolunk, akik ideig-óráig elkísérik az egyént élete során. Az „egyéni konvojba” tartozó kapcsolatok jellemezhetőek az alapján, hogy

milyen támogatást nyújtanak az egyénnek (érzelmi, anyagi, instrumentális), mennyire fontosak az egyén számára, milyen gyakran találkoznak, mennyire bizalmas és pozitív vagy negatív a kapcsolat. A modern társadalmakban egyre elfogadottabbá válik, hogy a családtagok mellett, helyett egyéb, nem rokoni kapcsolatok is fontos, bizalmas szerepet töltenek be. Ha a jól működő családi kapcsolatok mellé, azt kiegészítve épülnek be újabb, nem rokoni kapcsolatok a bizalmas hálóba, az mindenképpen egy táguló, bővülő kapcsolatrendszerbeli változást mutat. A magyarországi kutatások szerint azonban a nem rokoni, bizalmas kapcsolatok nem a családi kapcsolatok mellé, hanem azok helyett lépnek be, mintegy pótolva az ott meg nem kapott bensőséges viszonyt (Albert – Dávid 2015). Ennek legfőbb magyarázatát a család szerkezeti változásaiban látják a kutatók, és a házasságban élők csökkenő számával, az alacsony gyermekszámmal, a magas válási arányokkal és az alternatív együttélési módok terjedésével indokolják a fentebb vázolt változást (Tóth 2012). A családi kapcsolatok közül a legjelentősebb változás a házastárs/élettárs viszonylatban mutatható ki: ez a kapcsolattípus egyre kevésbé fontos mint bizalmas kapcsolat (Albert – Dávid 2015). Magyarországon a magasabb iskolai végzettségűeknek is és a társal élőknek, illetve a nagyobb háztartásokban élőknek is az átlagosnál tágasabb a bizalmas kapcsolathálózata. A társal élőkre jellemző, hogy bizalmasaik közel azonos számban származnak rokoni, illetve nem rokoni közegekből. 2015-ig inkább a nőknek volt kiterjedtebb bizalmas networkjük, de a frissebb vizsgálatok már nem mutatnak jelentős eltérést a férfiak és a nők között e tekintetben (Dávid – Albert – Huszti 2020). A magukat középosztályhoz sorolók esetén is az átlagosnál szélesebb bizalmas körrel találkozhatunk. A válás után egyedül maradó szülő a rokoni hálózatból elsősorban a nagyszülőkre számíthat, akár lelki támogatás, akár a gyerekgondozásba vagy a házimunkába való besegítés révén. A rokoni hálózatból a testvérek támogató szerepe is megnövekszik ezekben az időszakokban, elsősorban akkor, ha a szülők fizikailag távol vannak, és nem tudnak napi szintű segítséget nyújtani. A testvérek és családjaik hasonló élethelyzetük (hasonló korú gyermek stb.) miatt is fontos támaszt jelenthetnek. A szomszédi kapcsolatok elsősorban nem érzelmi, hanem instrumentális segítséget tudnak nyújtani ilyen helyzetekben (Földházi 2019).

Családi konfliktusok formái a mozaikcsaládokban

A családok fejlődéséhez kapcsolódóan Baxter et al. (1999) olyan fordulópontokat kutattak a mozaikcsaládok életében, amelyek az új családstruktúrává alakulás első négy évében jelentkezve a további családfejlődést nagymértékben meghatározták. Az 53 családot vizsgáló kvalitatív kutatás tizenöt fordulópont-kategóriát azonosított, melyek közül a leggyakoribbak az alábbiak voltak: (1) a háztartásban/családösszetételben végbemenő változások, (2) konfliktusok, (3) ünnepek, speciális események, (4) minőségi idő, (5) családi krízis. A (1) családszerkezeti változások többségét pozitív hatásként értelmezték az anyok, ebbe a kategóriába minden, a család szűkebb és tágabb rokonságában történő változás beletartozik (pl. összeköltözés, gyermekszületés, házasságkötés, elköltözés stb.). A család egységére ugyanakkor negatívan hatottak azok a (2) konfliktusok és nézeteltérések, amelyek jellemzően a nem vér szerinti gyermek és pótszülő, valamint a szülők közötti kapcsolatrendszerekben is megjelentek. A (3) különböző események, ünnepek nagy része pozitívan érintette a család-tudatot, melyek között szerepeltek a klasszikus nagyobb ünnepek (például karácsony), de a születésnapok is. Hasonló-

an pozitívan hatottak azok a (4) minőségi időtöltések, melyek lehetőséget adtak a családoknak szabadidős tevékenységekre, problémamentes beszélgetésekre. Ezek között kiemelten jelentek meg a nem vér szerinti gyermek és pótszülő kapcsolatok. Végül a (5) családi krízisek (baleset, halál, megbetegedések, anyagi gondok) hatására a családtagok a családi összetartás érzését fokozottan élték meg.

A mozaikcsaládok működésének egyik legrészletesebb modellje (Papernow 1993) hét fejlődési stádiumot határoz meg: „1) a fantázia szakasza, amelyben a tagok irreális, idealizált elvárásokat támasztanak egymással szemben; 2) az elmélyülés szakasza, amikor a tagok szembesülnek a mozaikcsaládi élet napi kihívásaival; 3) a tudatosság szakasza, amikor a családtagok megkísérelnek magyarázatot adni a zavarokra; 4) a mozgósítási szakasz, egy rendkívül konfliktusos szakasz, amelyben a felek kifejezik az érzéseiket; 5) a cselekvési szakasz, amelyben a tagok olyan új megállapodásokat kötnek, amelyek szilárd alapot biztosíthatnak; 6) a kapcsolódási szakasz, amelyben pozitív érzelmi kötelékek alakulnak ki a családtagok között; 7) a felbontási szakasz, amely végén egy szilárd és stabil családi egység található.” (Papernow 1993: 17) A modell szerint a mozaikcsaládok sikeressége a negyedik szinten eldől. Azok a családok, amelyek nem jutnak túl a negyedik fázison, sikertelenek lesznek. A modell elméleti keretet biztosít a mozaikcsaládok működésének és fejlődésének megértéséhez, ugyanakkor a gyakorlatban ezek a fejlődési szintek a fentiekől eltérő módon is megjelenhetnek a családi életben. Stephenson és DeLongis (2019) longitudinális kutatása a stressz és konfliktusok családi életre gyakorolt hatását vizsgálta a mozaikcsaládokban. Az ilyen családok jelentős mértékű stressznek vannak kitéve a hagyományos családokhoz képest. A szerzők arra keresték a választ, hogy a partnerek probléma- és stresszészlelése hogyan hat a párkapcsolat stabilitására. A kutatásban 170 pár vett részt, akik közül néhány év múlva 37 százalék számolt be a korábbi kapcsolat felbomlásáról. Az okok között említették a gyermekneveléssel kapcsolatos problémákat, a pótszülő-gyermek kapcsolatban felmerülő nehézségeket, a partnerek közötti konfliktusokat és nézeteltéréseket, a korábbi párkapcsolatokkal felmerülő problémákat, a pótszülő családba történő integrációját, a gyermekek alkalmazkodását az új életközösséghez, a társra, önmagára és másra fordított idő nem megfelelő mennyiségét. Jellemzően azok a párok maradtak házások, akik a legfőbb problémák között a szülőséggel kapcsolatos nehézségeket jelezték, míg a további problémacsoportok nagy eséllyel eredményeztek válást. A probléma- és stresszészlelés mindkét félnél történő vizsgálata alapján meghatározó volt, hogy a társ érzékeli-e az adott problémát, arról kommunikál-e a partnerrel. Mindez azért is volt jelentős, mert azok a házasságok és együttélések, ahol az egyik fél nem érezte a társ által megfogalmazott problémákat, nagyobb valószínűséggel végződtek különválással.

Az anya-gyermek és partnerségi alrendszer közötti versengő, konfliktusos helyzeteket középpontba állító Weaver és Coleman (2010) által vezetett amerikai kutatás 24 családot vizsgált mozaikcsaládokban. A pótapás családokban élő édesanyák különböző szerepeit kutatva a gyermekek iránti lojalitás központi jelenség. Ebben a speciális helyzetben az anyai szerep válik prioritássá, háttérbe szorítva ezzel a partneri szerepet. A gyermekekkel kapcsolatban felmerülő konfliktusok és problémák során az édesanyák védelmező (protective) szerepekbe kerülnek. Ezek a szerepek ugyanakkor nem abúzusra adott válaszreakciók megnyilvánulásai, hanem a gyermekekkel kapcsolatos nem megfelelő bánásmód (elhanyagolás, meg nem értettség, fegyelmezés) elkerülése érdekében jelennek meg. Az édesanyák ezen szerepek segítségével igyekeznek megteremteni az egyensúlyi állapotot, melyben a család legoptimálisabb működésének

elérése a cél. A (1) védekező, védelmező (defender) szerepben az édesanyák pajzsként oltalmazzák gyermeküket, akár a partnerrel szemben is. A (2) kapuőr (gatekeeper) típus esetében nemcsak az együttélést megelőző időszakban volt felfedezhető az anya tudatos kontrollja a gyermek-pótapa kapcsolatában, hanem az új életközösség kialakulását követően is meghatározóvá vált. Ennek elsődleges célja a szerepek közötti (anya, partner) határok megtartása, az anya-gyermek kapcsolat korábbi minőségének megőrzése és a gyermek-pótapa szerepkörök éles lehatárolása. A pótapa-gyermek közötti nézeteltérések rendezése során jelenik meg a (3) mediátor szerepe, mely egyben a családi egyensúly fenntartását is elősegíti. A (4) tolmács szerep egyszerre jelenik meg a mediátor mellett, de attól függetlenül is. A tolmács közvetít a családtagok között, miközben a pótapákat igyekeznek ellátni megfelelő tudással a gyermeknevelés kapcsán. Az anyák viselkedésében egyszerre több szerep is beazonosítható lehet.

Deutsch (1969) konstruktív és destruktív konfliktusokat különböztet meg az alapján, hogy azok milyen hatással vannak az emberek életére. A konstruktív konfliktusok a résztvevők számára enyhítik a feszültséget, növelik a közös együttműködés hatékonyságát, elősegítik a célok elérését. Ez a típusú konfliktus ösztönzően hat a legjobb cselekvési alternatívák kidolgozására, elősegíti az egyének számára a legmegfelelőbb alkalmazkodási stratégiák alkalmazását és új normák kialakítását. A konstruktív konfliktusok így magukban hordozzák a fejlődés lehetőségét. A destruktív konfliktusok jellemzője, hogy a résztvevők általában kevésbé bíznak egymásban, azt feltételezik, hogy a másik fél nem hajlandó a közös megoldások kidolgozására, ezért motiválttá válnak, hogy kizárólag a saját érdekeik érvényesítésére törekedjenek. Kialakulásuknak kedvez, ha hiányzik a konfliktusok megoldásához szükséges nyílt kommunikáció és bizalmas kapcsolat. A destruktív konfliktusok negatív következményekkel járnak, mivel növelik a feszültséget az egyének között, akadályozzák a közös együttműködést, a célok elérését és a fejlődést is. Ezek a konfliktusok a versengésre épülnek, a kapcsolatokra romboló hatással lehetnek, míg a konstruktív konfliktusokban a felek mindenki számára előnyös megoldásokat keresnek, így a kapcsolatokra is építő hatásúak. Míg a konstruktív konfliktusok eredményeivel a felek általában elégedettek, a kapcsolatok megerősödnek, addig a destruktív konfliktusok következtében a résztvevők helyzete romlik, elégedetlenségük fokozódik, amely a kapcsolatokra is romboló hatással lehet.

Adat és módszer

A kutatás az MTA Mobilitási Kutatási Centrum Kiválósági Együttműködési Program keretében valósult meg 2020-ban, a „Mobilitás és immobilitás a vidéki terekben” című kutatási program keretében a Debreceni Egyetemen. A kutatás több dimenzióra épült: 1) Családok közötti mobilitások – a multinukleáris család keletkezése, új szerepek, új munkamegosztások; 2) A családi mobilitás hatása az életkörülményekre, pénzgazdálkodásra, fogyasztásra; 3) A párkapcsolati mobilitás hatása a családi és családon kívüli kapcsolatokra, a bizalmi kapcsolatok jellemzői; 4) A gyermekek helye, szerepe az új és a régi családban, nevelés; 5) Gyermek-szülő kapcsolat a régi és az új családon belül, gyermek és testvérek kapcsolata, gyermekek szerepe, feladatai a családban, gyermekek nevelésének kérdései; 6) Párkapcsolati nehézségek, konfliktusok a mindennapokban; 7) Szabadidő, időfelhasználás – régi és új családi ünnepek, hagyományok.

A kutatás során 29 félig strukturált interjú készítettünk mozaikcsaládokban élő felnőttekkel. Jelen tanulmányhoz azokat az információkat használtuk fel, amelyek az alábbi kutatási kérdésekre adnak választ: 1) Milyen összefüggések vannak a mozaikcsaládokban élő nők párkapcsolati bizalmi szintje és a mindennapjaikat jellemző családi konfliktusok között. 2) A nők által partnerükkel szemben érzett bizalmi szint összefüggésben van-e a családi konfliktusaik jellegével és összetételével?

Az interjúalanyok mintába kerülésének feltétele az volt, hogy olyan párkapcsolatban éljenek, amely válást követő újrarázasodással vagy élettársi kapcsolatban éléssel keletkezett. További kritérium volt, hogy az interjúalanyok nők legyenek, legalább középfokú iskolai végzettséggel rendelkezzenek, legalább egy gyermeket neveljenek az újonnan kialakított családban, aki valamelyik fél előző kapcsolatában született vér szerinti gyermek, és a pár már legalább két éve éljen közös háztartásban. Életkori feltételt nem határoztunk meg, átlagéletkoruk 43 év. Az interjúalanyokat hólabda módszerrel értük el. Iskolázottságuk szerint 14 fő középfokú (szakmunkás vagy érettségizett), 15 fő diplomás végzettségű. A mozaikcsalád típusa szerint 17 fő pótszülő mozaikcsaládban él (vagy csak az anya vagy csak az apa vér szerinti gyermekét nevelik közösen), 12 fő összetett mozaikcsaládban él (mind az anya, mind az apa hozott gyermeket a közös családba, és őket együtt nevelik). A bizalmas kapcsolatokat a válaszadók által bizalmasként megnevezett személyekre vonatkoztatjuk, és a bemutatásra kerülő konfliktusokat is a válaszadók narratíváiban konfliktusként definiált problémák alapján tárgyaljuk.

2. EREDMÉNYEK – BIZALOM ÉS KONFLIKTUSOK A MOZAIKCSALÁDOKBAN

2.1 Szülők és pótszülők családon belüli konfliktusai

A narratívák elemzése során a szülő-szülő konfliktusokat tártuk fel. Ezek a mozaikcsaláddá szerveződés során fellépő konfliktusokkal, a gyermekneveléssel, az anyagi természetű problémákkal, mozaik, valamint a családon belüli munkamegosztásból fakadó nehézségekkel foglalkoznak.

A mozaikcsaláddá szerveződés során fellépő konfliktusok főként a mindennapi élet és az új életszerveződésből fakadó nagyobb fordulópontok konfliktusai. Ez a leggyakoribb konfliktustípus az általunk vizsgált mozaikcsaládokban. Az új családszerveződést kísérő konfliktusok gyakran átmeneti jelleggel vannak jelen a család életében, de előfordul az is, hogy a család az együttélés későbbi szakaszában sem tud túllépni a konfliktusokon, amelyek az új családdá szerveződés során keletkeztek. Az előző család szétesése, a különköltözés, majd az új családdá szerveződés és az ezekből fakadó élethelyzetek miatt számtalan konfrontáció alakul ki a felek között. A közös élettér kiválasztása, a pénzgazdálkodással kapcsolatos döntéshozatal, a saját vér szerinti gyermekeik közötti kapcsolatok alakítása nehéz helyzet elé állítja a szülőket.

„Hát, többnyire abból (adódik konfliktus – szerz.), ha kritizálja a lányomat. Tehát, ha valami nincs elvégezve, vagy akármilyen, na, az megint nem csinált semmit, ott döglik a szobájában. De az nem merül fel, hogy a kisebbik gyerek is megcsinálhatta volna. Igen. Na, és akkor én ugye fel vagyok háborodva, és akkor azt bezzeg nem veszed észre.” (50 éves, érettségizett nő, összetett család)

A szülők között az előző család felbomlása kapcsán keletkezett vagy még fennálló problémák is konfliktusokat okoznak akkor, ha annak problémája beszivárog az új család minden napjaiba. Az elhúzódozó és problémás válás, a volt férj/feleség új családra gyakorolt hatása ellentétekhez vezethet a mozaik családszerkezetben.

Az új családdá szerveződés nehézségeit a szülők nem egyformán élik meg. A költözés, az új lélettér kialakítása (hol lakjanak, hova költözzenek, ki költözzön kihez, hogyan alakítsák ki a gyermekek saját szobáit) már a kapcsolat korai szakaszában konfliktusokat generálnak. Ezt felerősíti a szülők azon félelme is, hogy a gyermekek hogyan fogják megszokni az új helyzetet, a pótszülőt, és annak vér szerinti gyermekeit.

A családon belüli munkamegosztáshoz is kötődhet konfliktus. A vér szerinti szülő és pótszülő között konfliktust okozhat az, hogy ki milyen mértékben veszi ki a részét a háztartás-vezetéssel kapcsolatos munkákból, a ház körüli teendőkből. A szülők közötti konfliktust felerősíti, ha a gyermekek munkamegosztásával és az általuk vállalt feladatok egyenlő elosztásával kapcsolatban sem értenek egyet. Ha eltérő módon gondolkodnak a feladatvállalásokról, tartós konfliktusokat eredményez szembenállásuk.

„Amihez nagyon nehezen szoktam hozzá és ezt a szememre is szokta hányni, hogy ugye három gyereket egy házban nevelni óriási önállóságot meg határozottságot igényel, és ugye belépett egy férfi az életembe és én úgy gondoltam, hogy továbbra is intézem a magam dolgait, és nemegyszer a szememre hányta, hogy itt van ő és ez az ő dolga és itt van és ő csinálja, és igenis vegyem igénybe a segítségét, hogy most már nem egyedül vagyok, mindig azt mondja, hogy már nem egyedül vagy. Így nagyon nehéz volt neki ezt átadni, hogy ne mindent egyedül oldjak meg, valahol könnyebbség is ez nagyon, csak hát hozzá voltam szokva, hogy egyedül teszem a dolgomat.” (38 éves nő, egyetemet végzett, pótapás család)

A gyermekneveléssel kapcsolatos konfliktusok közé tartoznak az olyan konfliktusok, ahol a szülők eltérő nevelési elvei ütköznek. A különböző szülői attitűdök és a habitusbeli különbségek a gyermeknevelési kérdésekben összeütközési felületet jelentenek a vér szerinti szülő és a pótszülő számára. Általában megjelenik a „te gyereked”, „én gyerekm” konfliktust okozó helyzet. A gyermeknevelési konfliktusok tartós, többször visszatérő konfliktusok formájában jelennek meg a vér szerinti szülő és a pótszülő között. A szülők különböző módon gondolkodnak a gyermeknevelési kérdések hangsúlyairól, és eltérő elvek alapján nevelték gyermekeiket akkor, amikor még a mozaikcsaládot megelőző vér szerinti családforma keretei között éltek. Így ezekkel a tapasztalatokkal érkeznek az újonnan szerveződött családszerkezetbe, és a különböző tapasztalatok más-más módon keretezik azt, amit a vér szerinti szülő és a pótszülő gondol a gyermeknevelésről. Az ilyen természetű konfliktusok mögött meghúzódozó okok lehetnek, hogy az előző házasság/párkapcsolat problémái lezáratlanok, a válás és gyermekelhelyezés elhúzódozó konfliktust jelent a vér szerinti szülők között, és ennek minden terhe és nehézsége beszivárog a mozaikcsalád életébe, hatást gyakorolva a szülők gyermekneveléssel kapcsolatos attitűdjeire.

„Gyerekeveléssel kapcsolatban... egészen más, ha nem is értékrendet, de szokásrendszert hozott a kislfia, mint az anyémek. Az apukája nagyon-nagyon hosszú gyepőre engedte őt és nagyon szabadjára engedte bizonyos dolgokban. Nagyon sok mindent megengedett neki, amit én az anyémeknek nem. Nagyon sok mindent ráhagyott. És mondtam neki, hogy ha ez továbbra is így lesz, az azért

nem jó, mert az anyémeknek én nem engedem meg ezeket a dolgokat. És hogyha azt fogják látni, hogy a tiéd megteheti, akkor ők miért nem? És lehet, hogy inkább neked kéne azokat a dolgokat betartatni, amiket én betartatok, mert azok a helyesek...” (44 éves, egyetemet végzett nő, élettársi kapcsolatban, pótapás család)

A pótapá és az anya vér szerinti gyermekei közötti kapcsolat problémái tehát erősen hatnak a szülők kapcsolatára és konfliktusaira is. Az interjúalanyok elmondása alapján nézeteltérésekhez vezet az, ha a pótapá nem vesz részt a nem vér szerinti gyermek életében, és kívül helyezkedik a gyermekkel kapcsolatos döntéshozataloknál is. Az anyák ezt úgy élik meg, hogy nem kapnak kellő támogatást az új párjuktól. Ez főként akkor erősíti fel a konfliktusokat, ha az anya előző párkapcsolata is egy kevésbé támogató apai attitűd miatt bomlott fel. Ennek azonban az ellentéte is igaz: konfliktusokat teremt a szülők között az, ha a pótapá túlzó mértékben, a nem vér szerinti gyermek igényeit figyelmen kívül hagyva lép az apa-szerepbe. Általában az anyák védelmezőként lépnek fel ilyen esetekben, a gyermekeik oldalára állnak. A pótapák nem vér szerinti gyermekkel szemben megfogalmazott kritikái az anya felé, szintén konfliktust teremtő helyzet a mozaikcsaládi struktúrában. Ebben az esetben az anya önismerete, valamint problémamegoldó, konfliktuskezelő, kommunikációs képességei döntik el azt, hogy építő jellegű (konstruktív), vagy romboló hatású (destruktív) kritikaként fogadja el a pótapá észrevételeit, és fordítja majd a kettejük konfliktusát pozitív vagy negatív irányba. Konfliktushelyzetet szülhet az is, ha a szülők eltérő értékek felől közelítik meg a gyermeknevelési kérdéseket. Az anyák gyermekneveléssel kapcsolatos elképzelése és a pótapá túlzott engedékenysége/szigorúsága vagy éppen a gyermektel való tudatos távolságtartása igen gyakori konfliktust generáló jelenség a mozaikcsaládokban.

A gyermeknevelési konfliktusok mellett gyakran jelentkeznek más típusú konfliktusok is. Az anyagi természetű konfliktusok gyakran a pótapá gyermektartásdíj-fizetéséből erednek, vagy abból, hogy a pótapá a nem vér szerinti gyermekekre kevesebbet költ, mint a saját gyermekeire, és emiatt kerül szembe egymással a vér szerinti szülő és a pótszülő. Az interjúalanyok elmondásából kitűnik, hogy az anyagi jellegű konfliktusokat minden esetben kísérte más jellegű konfrontáció is, főként a gyermeknevelési kérdésekben. Ezek visszatérő, tartós konfliktusok, amelyet az összetett és a pótapás családszerkezetben egyaránt azonosítottunk.

„Mi közösen gazdálkodtunk nagyon sokáig, egészen... nagyon sokáig, talán két éve, hogy ez meg-bomlott. Döntöttünk együtt a pénzről és nem volt kérdés, hogy az A. családjának több pénzre van szüksége, mert van két gyermek jövedelem nélkül, az anyémek meg már dolgoznak és amúgy is végigdolgozták a diákéveiket is mind a három. Ez nem volt kérdés, hogy nekik oda kell több pénz a két gyereket ellátni, csak miután a fia ideköltözött ez a dolog eltorzult. Annyira eltorzult, hogy én azt mondtam már lassan két éve, hogy innentől kezdve külön kasszára megyünk, ugyanis A. túlzásokba esett. Igaz, hogy megkérdezte tőlem, de ha nemet mondtam, nemtetszést váltott ki és akkor is megvette. Egy idő után azt láttam, hogy gyakorlatilag az én összes pénzem is belefolyik az ő családjába és én azt mondtam, hogy ezt tovább nem csinálom.” (53 éves nő, középfokú végzettségű, összetett család)

A válaszadók másik csoportjába azokat soroltuk, akik nem tudtak napi szintű konfliktusokról beszámolni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne lennének nézeteltérések, érdeellentétek, problémák a családon belül. Sokkal inkább az állhat a háttérben, hogy az anyák a

mozaikcsalád működéséből fakadó helyzeteket, a hétköznapi élet során jelentkező nehézségeket nem konfliktusként élik meg, és nem megoldhatatlan problémaként azonosítják. Ha a családtagok között konfliktus lép fel, akkor az anyák magas szintű problémamegoldó képességének köszönhetően, megfelelő módon képesek kezelni a stresszhelyzeteket, vagy akár közvetíteni a konfliktusban álló felek között. A kommunikáció, a konfliktushelyzet megoldására való aktív törekvés egyfajta erőforrás az anyák számára. Ezeket az erőforrásokat tudják mozgósítani akkor, ha a családban tapasztalható egyensúly megbillen. Jellemző az is, hogy az előző család felbomlásából szerzett tapasztalataikat pozitív módon tudják beépíteni az új kapcsolatba. Az ilyen típusú családokban, ahol a konfliktusok természetesen a családi élet megoldandó ügyeit képezik, a családtagok problémakezelése hatékonyabb azoknál a mozaikcsaládoknál, ahol a konfliktusok beágyazódtak a családi struktúrába.

2.2 Konstruktív és destruktív konfliktusok

A vizsgált interjúkat a konfliktusok természete szerint is tipizáltuk. Figyelembe vettük, hogy azok a kapcsolat szempontjából építő jellegű konstruktív konfliktusok vagy romboló hatású destruktív konfliktusok. Megvizsgáltuk, hogy az interjúalanyok által említett konfliktusok hogyan hatnak a párkapcsolatra, milyen téma köré rendeződnek, és azok tartós vagy átmeneti konfliktusként jelennek-e meg a család életében. A felsorolt konfliktusok közül az interjúalanyok nem minden konfliktust értékelték negatívnak, vagy olyannak, ami romboló hatást gyakorol a mozaikcsalád szerkezetre. A narratívákban feltárt konfliktusok kettéválnak: a kapcsolat szempontjából lehetnek konstruktívak vagy destruktívak. Megállapítottuk, hogy közel azonos formákban vannak jelen az építő jellegű, és a kapcsolatokra romboló hatást gyakorló konfliktusok mind a pótapás, mind az összetett családszerkezetben.

Konstruktív konfliktusok

A konstruktív konfliktusok általában a gyermeknevelés és a mozaikcsaláddá szerveződés témái köré rendeződnek. A konfliktusok nem beágyazott és nem tartós konfliktusok, hanem inkább átmenetileg terhelik a szülők kapcsolatát. Az interjúalanyok ezeket a helyzeteket építő jellegű konfliktusoknak tekintik, a családi életük természetes velejárójának, amelyek az életük részét képezik.

„Hát elmondjuk, ha valami nem tetszik, igen, elszámolunk 10-ig, lehiggadunk és utána leülünk megbeszélni. De nem szoktuk egymást szidni, hogy te ilyen hülye vagy, vagy... Nem, ilyenek nem szoktak nálunk lenni. Elmondjuk, ha valamit én nem jól csinállok, elmondja a párom, hogy figyelj kicsim, ezt nem így kellett volna, miért nem kérdeztél meg, hogyha nem tudad biztosra. Így elmondjuk egymásnak, de hogy ilyen veszekedések legyenek nálunk, nincs. Meg, hogy szidjuk egymást, az nem vezet semmi jóra... meg szoktuk beszélni és lépünk tovább. Nem. Nem szoktunk egymás szemére felhánytorgatni úgymond semmit, hát az a kapcsolatunkat rontaná szerintem, hogy na, te ilyen voltál vagy olyan voltál. És ezt meg is beszéltük az elején, a legeslegelején, hogy én is hibázok, te is hibázol, de azt nem állat módjára kell elmondani a másinak, nem izé. Hanem megpróbálunk tanulni, vagy ha valami nem tetszik, akkor szóljunk egymásnak, mielőtt még veszekedés lenne. (47 éves nő, középfokú végzettségű, összetett család)

Az anyák úgy vélik, hogy még a legjobban működő kapcsolatokban is előfordulnak konfliktusok, de ha a szülők elszántak a problémák megoldására, és azokat megfelelően tudják a másik fél tudtára adni és közösen megoldást találni, akkor a szülők közötti konfliktusok nem romboló hatásúak, nem befolyásolják negatívan a szülők párkapcsolatát. Elbeszéléseiket a nyitottság, a bizakodás, a pozitív jövőkép jellemezte. A pótszülő kritikáját elfogadják, igyekeznek építkezni azokból, és erőforrásként felhasználni a kapcsolatok javítására.

„Ő teljesen másképp, ő csendesen. Én már egy kicsit azért felemelem a hangom, vagy szólok, hogy most már aztán tényleg menjél. Tudják, hogy azért én ebben határozott vagyok, a férjemmel még lehet egy kicsit packázni. Ebbe mikor én elfáradok, akkor ő átveszi, ebbe jól kiegyensúlyozzuk szerintem egymást.” (50 éves nő, egyetemet végzett, pótapás család)

Destruktív konfliktusok

A destruktív konfliktusok is főként a gyermekevelési kérdések köré rendeződnek, de ezek inkább tartós konfliktusok. Előfordul viszont, hogy ezek a konfliktusok nem önmagukban állnak, hanem az anyagi természetű viták is állandósulnak mellettük. Halmozódásuk fokozza a kapcsolatra gyakorolt romboló hatást, főként akkor, ha a szülők között a párkapcsolat sem működik zökkenőmentesen, és alapvető kérdésekben sincs egyetértés. A destruktív típusú konfliktusokkal kapcsolatban az anyák a partnerükkel való konfliktusról negatívan nyilatkoztak, és előfordult, hogy azokra megoldhatatlan nehézségként tekintenek. Elbeszélésükből érezhető, hogy frusztráltak a helyzet miatt, és aggódnak annak megoldatlanságától, mely miatt nagyfokú bizonytalanságot éreznek.

„Hát, azt nem párkapcsolatnak hívnám, hanem inkább ilyen lakótársak vagyunk... Tehát, kezdetektől fogva nem volt egy ilyen szoros együttműködés, hanem inkább én voltam az, aki ott dirigáltam neki, sokan úgy fogalmazznak, hogy én vagyok az anyukája... Külön kasszán vagyunk, tehát mindenkinek megvan a saját fizetése, idővel neki is építettünk egy házat, hogy legyen külön háza is, hogy ha bármi történik, akkor legyen hova menni. Hát végül is, mivel az én házam, ezért ő úgy gondolja, hogy ott mindent nekem kell csinálni. De főzni szokott, nem amikor megbeszéljük, hanem amikor kedve van, és azt, amihez kedve van. Nagyjából, hát én inkább úgy érzem, mint hogyha én élnék ott egyedül a sok gyerekkel és van ott még valaki mellettünk, aki hol segít, hol feltart. (52 éves nő, egyetemet végzett, pótapás család)

Jellemző, hogy a romboló hatású konfliktusokat inkább negatív jövőkép kíséri. A narratívákban fellelhető egyfajta lemondó-elfogadó hozzáállás az anyák részéről, ami a helyzet elfogadását jelenti, viszont ehhez hosszú távon befolyásoló és megváltoztató megoldásokat már nem társítanak.

„A férjem ő hamarabb meglátja, ha úgy állnak hozzá, hogy semmi köszönet nem lesz benne, amit megcsinálnak, akkor ő morog. Valamikor csak nekem mondja, van, amikor nekik is elmondja, én belőlem ilyenkor előjön az, hogy ha én megkérem valamire őket és nem úgy csinálják, akkor kiveszem a kezéből és akkor megmutatom, hogy ezt így kell csinálni. Hát köztünk is vannak természetesen így súrlódások, ez is egy rossz tulajdonságom, tisztába vagyok vele, hogy ha neki van igaza, akkor is a gyereket védem... Elkenődnek... (a konfliktusok), ezzel a szóval szokta a férjem, hogy ez is el fog kenődni. Tehát nem feltétlenül oldódnak meg.” (52 éves nő, középfokú végzettségű, pótapás család)

Destruktív konfliktusként jelentek meg a mozaikcsalád újraszerveződéséből fakadó élethelyzetek is. A megkérdezett anyák szerint a költözés, az új családi struktúrák kialakítása, a családi kapcsolatok összerendeződése negatív módon alakította a családon belüli kapcsolatokat. A munkamegosztás kérdései (szülőké és a gyermekeké egyaránt) szintén konfliktust generálnak a szülők között, többnyire tartós konfliktusként ágyazódnak be a szülők kapcsolatába.

„Ha csak a mi kis családukat, a 8 személyes családot nézzük, akkor azt mondanám, hogy lehetne sokkal jobb. Tehát, hogy a gyerekek jól elvannak, de sosem lesznek szoros barátságban. Ők így a kényszerhelyzetben találják meg a megoldást. Én így veszem észre. Nyilván ez amiatt is van, hogy a fiúk kivételezettek, emiatt ugye az én lányaim egy kicsit neheztelnek, és akkor inkább kerülnek a jó viszonyt, vagy legalábbis azt, hogy együtt csináljanak bármit is. A lányok is, valahogy nem tudom... Természetből kifolyólag nem, valahogy nem kompatibilisek. Inkább jól elvannak, de egyik sem, mit tudom én, mivel nagylányokról van szó, egyik sem megy át a másikhoz, hogy beszéljessenek a fiúkról, barátokról, programokról, filmekről. Van egy ilyen tisztes távolságtartás.” (46 éves nő, egyetemet végzett, összetett család)

2.3 A párkapcsolatok bizalmas jellege és a szülői konfliktusok összefüggései

Kik a bizalmasok?

A válaszadók társas kapcsolatait több kérdés alapján is vizsgáltuk, a tanulmányban viszont csak a bizalmas kapcsolatokra vonatkozó kérdésre adott válaszokat használjuk fel az elemzéshez. Bizalmasnak tekintjük azokat a kapcsolatokat, akikkel az egyén fontosabb dolgait, problémáit meg tudja beszélni. A bizalmasként említett személyek erős, közeli kapcsolatok, melyek általában multifunkcionális kapcsolatok is egyben, azaz többféle támogatás, erőforrás áramlik az ilyen típusú kapcsolatokon. A bizalmas kapcsolatokra vonatkozó kérdésnél válaszadóink leggyakrabban a jelenlegi házastársaikat, élettársaikat nevesítették.

„Igazából mindent a párommal meg tudok beszélni és meg is szoktunk beszélni. Hála istennek, nagyon jól működik a kommunikáció.” (44 éves nő, egyetemet végzett, összetett család)

Mind a pótszülő, mind az összetett családokban élő interjúalanyok közül többen minősítették partnerüket bizalmas kapcsolatnak, mint nem bizalmasnak. Az összetett családokban gyakrabban fordult elő az, hogy a bizalmas partnerkapcsolat egyben konfliktusmentes is, míg a pótszülő családokban a bizalmas párkapcsolathoz többször a szülők közötti konfliktus is társul. A jelenlegi párkapcsolat említése mellett gyakran kerültek említésre a barátok is mint bizalmas kapcsolatok.

„Hát velem, a párommal. Illetve van két barátnőm, akikkel napi szinten tartjuk a kapcsolatot.” (40 éves nő, egyetemet végzett, pótapás család)

A partnerkapcsolat (házastárs, élettárs) és a barátok említése mellett a szülők, elsősorban az anya említése jellemző a bizalmasok között. Ezt magyarázhatja az anya-lánya kapcsolat jellege, ami bizalmas kapcsolatként maradhat fenn a lánygyermek felnőtt korára is. Az egyéb kapcsolatok között megjelennek a munkahelyi kapcsolatok, illetve előfordul a volt partner-

kapcsolat említése is. Ha a bizalmas kapcsolatok összetételét vizsgáljuk, a válaszadók mind rokoni, mind nem rokoni kapcsolatokat is felsoroltak a bizalmasaik között, bizalmas network-jük ilyen szempontból tehát vegyes.

„A férjem, az öcsém, a barátnőim, a gyerekeim. Igen, így. Anyukám.” (46 éves nő, egyetemet végzett, összetett család)

A nem bizalmas partnerkapcsolat inkább a pótszülős családokra volt jellemző. Ahol nem volt bizalmas a kapcsolat a partnerrel, majdnem minden esetben konfliktusokat fogalmaztak meg a válaszadók.

„Miután A-sal vannak problémáink mostanában. Igazából a lányaimmal és az idősebb lányom keresztanyjával (beszéli meg fontosabb dolgaikat – szerz.)” (53 éves nő, középfokú végzettségű, összetett család)

A párkapcsolatok bizalmas jellege és a konfliktusok formái

Az egyént körülvevő másoktól érkező társas támogatás, a minőségi társas kapcsolatok pozitívan befolyásolják az egyén megküzdési stratégiáit, ezért nem mindegy, hogy az egyénhez közel álló kapcsolatok, a partner, a barát vagy akár a gyerekek milyen érzelmi támogatást nyújtanak számára. A következőkben a párkapcsolat bizalmas jellege és a szülők között fennálló konfliktusos viszony megléte alapján kialakított típusokat mutatjuk be. A típusokat aszerint alakítottuk ki, hogy a megkérdezettnek a partnerével bizalmas-e a kapcsolata vagy sem, illetve van-e érzékelhető konfliktus a szülők között vagy nincs. Ez alapján az 1. táblázat szerinti típusokat alakítottuk ki.

1. táblázat A párkapcsolat bizalmas jellege és a szülői konfliktusok

Típus	Bizalmas-e a párkapcsolat	Konfliktusos-e a párkapcsolat
1. Bizalmas és toleráns – <i>Együttműködő párkapcsolat</i>	Igen	Nem
2. Bizalmas és konfliktusos 2a. „Támogató, építő párkapcsolat” – <i>Bizalmas és konstruktív konfliktusos</i> 2b. „Támogató, romboló párkapcsolat” – <i>Bizalmas és destruktív konfliktusos</i>	Igen	Igen
3. Nem bizalmas és közönyös – <i>Bizalom nélküli, hűvös párkapcsolat</i>	Nem	Nem
4. Nem bizalmas és konfliktusos 4a. „Nem bizalmas, építő párkapcsolat” – <i>Nem bizalmas és konstruktív konfliktusos</i> 4b. „Nem bizalmas, romboló párkapcsolat” – <i>Nem bizalmas és destruktív konfliktusos</i>	Nem	Igen

Forrás: Saját kutatás

A kialakított kategóriákat megvizsgáltuk a válaszadó kora, iskolai végzettsége, a mozaikcsalád típusa, a partnerkapcsolat időtartama, a gyermekek életkora, illetve a szülők között fennálló konfliktus szerint. Ezenkívül figyelembe vettük, hogy az anyának van-e a partnerén kívül barát bizalmasa, akitől adott esetben támogatásra számíthat, illetve a Weaver és Coleman által létrehozott kategóriák szerint is rendszereztük az általunk kialakított típusokat. A Weaver–Coleman tipológia az anyáknak a konfliktusos helyzetekben betöltött szerepét állítja a középpontba. A típusok leírásánál az adott típusra leginkább jellemző ismérveket soroljuk fel. A bizalmas vagy bizalmatlan, de konfliktusos párkapcsolatokat magába foglaló típusok esetén (2. és 4. típus) megvizsgáltuk a konfliktus természetét is: inkább a konstruktív vagy a destruktív jellegű konfliktus jellemző-e a szülők között.

1. típus: „Bizalmas és toleráns” – együttműködő párkapcsolat

Ebbe a típusba azok a válaszadók tartoznak, akiknek bizalmas kapcsolata van a partnerükkel és nem jellemzőek a korábban bemutatott konfliktusok (gyermekneveléssel, anyagiakkal, családi újjászerveződéssel, családon belüli munkamegosztással összefüggő). Az „együttműködő” típusba tartozók átlagéletkora 40 év, így ez a legfiatalabb csoport. Középsiskolai vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek és főleg az összetett típusú mozaikcsaládokban élnek. Ebbe a típusba csak olyanok tartoznak, akik kevesebb mint 10 éve vannak együtt, a gyerekek életkorát tekintve pedig vegyes képet mutatnak: vannak, akiknél a legkisebb gyermek 2 éves, és van olyan is, akiknél a legfiatalabb 15 éves. Ebbe a típusba több olyan válaszadó tartozik, akiknek nem csupán a partnerük a bizalmasuk, hanem van barát bizalmas is a társas támogatórendszerükben. A Weaver–Coleman tipológiát tekintve inkább a mediátor típusba sorolhatók interjúalanyaink, azaz a pótszülő és a gyermek közötti viszony rendezésében van erős közvetítő szerepük. Kulcsfontosságú, hogy a vér szerinti anyának milyen konfliktuskezelési képességei vannak, illetve milyen a kommunikációs készsége, hiszen ezek összeadódása segíti elő azt, hogy az „együttműködő” családtípust a konfliktusok elkerülése és a bizalmas kapcsolatok erőssége jellemezze.

„...szerintem azonosak voltak az alapelvek is. Így sokszor... Mi sokat beszélgetünk, és úgy elmondja mindenki, hogy miért fontos ez. Ő ugyanúgy gondolta, meg én is, ahogy ő. És ebbe nagyon egyetértettünk, akkor, hogy ha volt valami probléma, akkor nem esett soha rosszul, ha ő elmondta a véleményét... Szóval, hogy így próbáljuk egymást... és ezt meg is köszönjük egymásnak. Nem kritikának fogjuk fel, hál' Istennek. Hogy most akkor bántani, vagy kritizálni akarunk, hanem segíteni. Mert, hát emberek vagyunk és elsiklunk dolgok felett. És ezt segítségként kell elfogadni a másiktól, hogy ha egy család akarunk lenni. Illetve, ha a gyerekek javát akarjuk.” (40 éves nő, egyetemet végzett)

2. típus: „Bizalmas és konfliktusos” – támogató, építő és támogató, romboló kapcsolat

Ebbe a típusba olyan válaszadókat soroltunk, akik partnerüket bizalmasként nevezték meg, ennek ellenére a konfliktus jellemző a szülők között. Ezek a konfliktusok elsősorban a gyermekneveléshez köthetőek, abból fakadnak, hogy a szülők eltérő elvek alapján gondolkodnak a gyermeknevelés kérdéseiről, és annak hangsúlyait is másképp képzik el a családi struktúrában. Ezek olyan konfliktusok, amelyek állandósultak a család életében, fenntartva a szülők közötti ellentétet a gyermeknevelési kérdésekben. A bizalmas, de konfliktusos típusban élőknek van bizalmas barátjuk is, akik erősíthetik őket bizonyos helyzetekben és támogató kapcsot

latot jelentenek. Jellemzően felsőfokú iskolai végzettségűek. A mozaikcsalád típusát tekintve inkább a pótapás családszerkezetben élő nők kerültek ebbe a csoportba. Az együtt töltött idő szerint mind a rövidebb, mind a hosszabb ideje együtt lévők is megtalálhatók és leginkább tízévesnél idősebb gyerekeik vannak. Vizsgálatunkban ez volt a leggyakoribb típus, azaz, ahol a partner bizalmas, de maga a kapcsolat konfliktusos. A Weaver–Coleman tipológia szerint is nagyon vegyes képet mutat a csoport, mediátor, védelmező, tolmács és kapuőr típus is előfordul. A konfliktus fajtája szerint is vegyes ez a csoport: a bizalmas párkapcsolattal rendelkező nők konfliktusai lehetnek konstruktívák (támogató, építő) vagy destruktívák (támogató, romboló) is.

„Hát például egyáltalán nem veszekedtünk, még túl szép is volt, és nem volt vészes egyébként, nyilván lettek konfliktusok. Én tíz évig egyedül éltem, vagyis a három gyerekemmel, de nem volt velem együtt élő férfi, úgyhogy nem volt könnyű egy másik ember, másik szokásait elfogadni, úgyhogy nem minden úgy van, ahogy eddig én csináltam, pedig ő egy nagyon rugalmas, nagyon alkalmazkodó, én vagyok a kocka, de azért nyilván azért rendeződtek ezek. Én azt gondolom, konfliktus egy normális házasságban is van, akik csak közös gyereket nevelnek és hűszévesen összekerülnek, azok is vitatkoznak arról, hogy hová pakold a holmijaidat, meg miért van elől három kávéscsésze, meg satöbbi, ilyeneken, de 10 év teljes önállóság után azért nem volt egyszerű egy másik felnőtt ember hülyeségeivel szembesülni minden nap, és azért voltak meg vannak is ilyen kis balhék, de azért rendeződnek. Azt gondolom, hogy mióta is lakunk együtt(?), több mint két éve, úgyhogy a nehezén már túl vagyunk, ha eddig nem mentünk szét, akkor nagy problémák már nem lesznek, legalábbis ilyen együttélés tekintetében, hogy hogy tudjuk elviselni egymást.” (38 éves nő, egyetemet végzett, támogató, építő kapcsolat)

„Hát, ugye ez, hogy ahogy mondtam is, hogy a férjem az elég maximalista, én egy kicsit olyan lassabb... Tehát olyan majd lesz valahogy, majd megoldjuk. Ő meg most rögtön, de azonnal! És ugye ezt be kell látni, hogy nem minden így működik... akár egy felfúrni valamit a falra, vagy cipelni valamit, hogy azt nekem tudnom kell. Vagy mondjuk cipelni valamit, és én nem haladok olyan gyorsan, mint ő. Tehát én akkor szoktam mondani, hogy akkor leteszem, oldd meg úgy, ahogy akarod! Vagy... tehát miért kell ezt nekem tanulni. Ő egyébként mindent megmutat. Ő akarja azt, hogy én is tisztában legyek vele... És ő, mondom jó, néha úgy sok az információ. Nem mindent veszek be, meg így én is szelektálok, most van annyira fontos-e vagy sem. Ebből vannak konfliktusaink. Igen, ő... néha úgy gondolom, ő többet elvár tőlem, mint egy átlag feleségtől, vagy asszonytól egy házasságban, vagy háztartásban, egy családban.” (42 éves nő, középfokú végzettséggel, támogató, romboló kapcsolat)

3. típus: „Nem bizalmas és közönyös” – bizalom nélküli, hűvös kapcsolat

Ebbe a típusba azok az interjúalanyok tartoznak, akiknek partnerükkel nem bizalmas a kapcsolatuk, viszont nem érzékelnek konfliktusokat a párkapcsolatban. Partnereik helyett barátaik töltik be a bizalmas kapcsolatok szerepét. Az ide tartozó válaszadók iskolai végzettsége inkább középfokú. Ez a típus csak pótszülő családtípusokra jellemző és az együtt töltött idő jellemzően több mint öt év. A gyermekek életkora igen változatos képet mutatott. Az ebbe a típusba tartozó interjúalanyokat nem tudtuk a Weaver–Coleman tipológiába egyértelműen besorolni.

„(...) este néha fáradtan jön haza, úgyhogy (...) ezért próbálok sok problémát egyedül megoldani (...) én azért úgy éreztem, hogy minden rám szakad, és ez nagyon tud egy idő után nyomasztani, nagyon. Nagyon nehéz volt az az időszak. De még mindig jobb volt, mint az első férjemmel. Szóval... nyugodtabbak voltunk, csak nem volt könnyű...” (51 éves nő, főiskolát végzett, pótpapás család)

4. típus: *Nem bizalmas és konfliktusos kapcsolat – építkező vagy romboló kapcsolatok*

Ebbe a típusba azokat soroltuk, akik nem említették partnerüket bizalmas kapcsolatként és jellemzően konfliktus van közöttük. Iskolai végzettség szerint közép- és felsőfokú iskolai végzettségűek. Ez a típus pótszülős és összetett családokban élő anyákra is jellemző. A pótszülős családban élő nőknél van bizalmas baráti kapcsolatuk, míg az összetett családban élőknek nincs. Az együtt töltött idő szerint mind a rövidebb, mind a hosszabb ideje együtt lévők is megtalálhatók a csoportban. A csoportba sorolt válaszadók esetén a gyermekek életkora változatos képet mutatott. A Weaver–Coleman tipológiából szinte kizárólag csak a védelmező típus fordult elő, azaz olyan anyák kerültek a csoportba, akik a gyermekekkel kapcsolatban felmerülő konfliktusok esetén védelmező szerepet töltenek be. A bizalmat is nélkülöző párokban inkább a destruktív konfliktus volt jellemző.

„A. egyre jobban keresett és egyre több pénzt tolt haza, meg a fának is. Hát igen és én bekeményítettem és azt mondta, hogy nem. Meg ilyen alapvető dolgokban, hogy én szerettem volna utazni, mert nagyon könnyen megtehetjük, hogy utazzunk és azt mondta, hogy hogy gondolom, kell a pénz és én azt mondtam, hogy én akkor is megyek és el is utaztam a lányaimmal, a húgommal, a keresztánnyommal és mentünk ide-oda, különböző helyekre. Tehát ez felbomlott és külön kasszán vagyunk, most fizeti mindenki a kis rezsijét. Megmondom őszintén, rettenetesen szégyellem ezt, mert nem gondoltam soha, hogy egy család így működjön, nálunk odáig fajultak a dolgok, hogy a hűtőszekrény is ketté van pakolva, külön vásárolunk.” (53 éves nő, középfokú végzettségű, összetett család)

ÖSSZEZÉS

Tanulmányunkban bemutattuk, hogy a mozaikcsaládok számos, a tradicionális családformáktól eltérő sajátossággal rendelkeznek (Papernow 1993, 2017; Visher – Visher 1995; Fischer 2005; Krähenbühl et al. 2007; Bogár 2017). Ezekben a családokban a gyermekkel csak az egyik vér szerinti szülő él együtt, a gyermekek két csalárendszer között ingáznak, és egyidejűleg akár több családrész tagjai is lehetnek. A nukleáris családhoz képest sokkal nyitottabbak a családi kötelékek is, a családi szerepek, a szülői feladatok és hatáskörök is nagyon sokfélek lehetnek. Mindez számos kihívást hordoz magában. A különböző családrészekből érkezők más-más értékekkel, tapasztalatokkal és viselkedési mintákkal rendelkeznek, amelyek összehangolásra várnak. A családdá válás ezekben az esetekben hosszú folyamat, amely nehézségekkel, súrlódásokkal, konfliktusok kialakulásával is járhat. A családban megjelenő konfliktusok nemcsak a családi életre, de a párkapcsolat minőségére, bizalmi szintjére is hatással lehetnek, ahogyan a párok közötti bizalmi szint is meghatározhatja a konfliktusok jellegét. Tanulmányunk központi kérdése volt megvizsgálni a mozaikcsaládokban élő nők párkapcsolatát jellemző bizalmi kapcsolatot, a leggyakrabban előforduló konfliktusokat, illetve ezek összefüggéseit. A releváns szakirodalom felhasználása mellett félig strukturált interjúkat készítettünk olyan,

legalább két éve mozaikcsaládokban élő nőkkal, akik középfokú vagy felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, és legalább egy gyermeket nevelnek az újonnan kialakított családban, aki valamelyik fél előző kapcsolatában született vér szerinti gyermek. A mozaikcsaládok vizsgálatakor Satir (1999) hármastipizálását alkalmaztuk, amelyben pótapás, pótanys és összetett mozaikcsaládokat különböztet meg.

Interjúalanyaink a bizalmas kapcsolatokra vonatkozó kérdésnél leggyakrabban a jelenlegi házastársaikat, élettársaikat sorolták fel, akikkel meg tudják osztani a legfontosabb dolgokat, problémáikat. Azok, akik nem sorolták a párjukat a bizalmas kapcsolataik közé, általában az édesanyjukat, a gyermeküket vagy egyéb hozzátartozót, főleg barátot neveztek meg bizalmasként. A nem bizalmas partnerkapcsolat csak a pótszülő családban volt jellemző, ahol a legtöbb esetben a családi életre is hatással bíró konfliktusokról is beszámoltak. Az általunk vizsgált mozaikcsaládokban az egyik leggyakrabban előforduló konfliktusforrást maga a mozaikcsaláddá szerveződés folyamata jelenti. Az előző családforma megszűnése, majd az új családi együttélés megszervezése számtalan nehézséget rejthet magában, hiszen olyan, a mindennapokat alapvetően meghatározó döntéseket kell meghozni, mint a közös élettér kiválasztása vagy a gyermekekkel kapcsolatos jogok és kötelezettségek kijelölése. Az átalakulással járó súrlódások egy része átmeneti jellegű, de interjúalanyaink olyan esetekről is beszámoltak, amikor az együttélés kialakítása után még évekkel később sem sikerült mindenki számára kielégítő megoldást találniuk, és tartóssá váltak az ebből fakadó konfliktusok. Eredményeink szerint különösen a családon belüli feladatmegosztás, a gyermekneveléssel kapcsolatos nézetkülbségek és a pénzgazdálkodás körüli kérdések okoznak elhúzódó konfliktusokat.

Az interjúalanyok a konfliktusokat különbözően értékelték. A saját családjuk életében is azonosítani tudták a konstruktív, építő jellegű konfliktusokat, amelyek a mindennapok természetes velejárói, hozzájárulhatnak a fejlődéshez. A megkérdezett nők szerint amennyiben a felek elkötelezettek a közös megoldás mellett, akkor a konfliktus csak átmenetileg nehezíti meg a közös életüket, sőt erőforrásként fel tudják ezeket használni a kapcsolatok javítására. A destruktív konfliktusok sajátossága ezzel szemben, hogy tartóssá válhatnak, sokszor egymást felerősítve jelentkeznek, és romboló hatással vannak a kapcsolatra is. Eredményeink szerint a destruktív konfliktusok egyik leggyakoribb forrása a gyermeknevelés, amely különösen érzékenyen érinti a feleket.

A párkapcsolat bizalmas jellegét és a szülői konfliktusok összefüggéseit megvizsgálva négy típust alakítottunk ki. A típusok megalkotásakor figyelembe vettük, hogy az interjúalanyok párjaikat bizalmas kapcsolatként nevezték-e meg, jellemzők-e a konfliktusok, ezek milyen típusúak, továbbá alkalmaztuk Weaver–Coleman (2010) típusait is a nők szerepének vizsgálatára. Az együttműködő párkapcsolat típusban a partnerkapcsolat bizalmas, támogató és nem terhelt konfliktusokkal. Ebben a típusban az anyák fejlett kommunikációs és konfliktuskezelési készséggel rendelkeznek és egyfajta közvetítői, mediátor szerepet töltenek be a pótszülő és a gyermek között. A bizalmas és konfliktusos párkapcsolat a leggyakrabban előforduló típus, amely a párok közötti bizalmas viszonyal jellemezhető, de a konfliktusok is megjelennek, különösen a gyermekneveléssel kapcsolatban. A nők sokféle szerepet tölthetnek be, mediátor, védelmező, tolmács és kapuőr típus is előfordul. A konfliktusok között egyaránt megtalálhatóak konstruktívak és destruktívak is. A bizalom nélküli, közönyös kapcsolat típusába azok tartoznak, ahol nem bizalmas a partner, továbbá nem érzékelnek konfliktusokat a párkapcsolatban. Ebben a csak pótszülő családban jellemző típusban nem tudtuk a Weaver–

Coleman tipológiába besorolni az interjúalanyokat, ami valószínűleg arra utal, hogy ezekben a családokban a nem kimondott, nem észlelt konfliktusok nem olyan szerepeket mozgósítanak az anyákban, mint a többi típusnál. A nem bizalmas és konfliktusos kapcsolatban sem bizalmas a partner, de itt érzékelik a konfliktusokat is, amelyek többnyire destruktív jellegűek, rombolóan hatnak a kapcsolatra. A nők leggyakrabban a védelmező szerepet töltik be a családban.

A mozaikcsaládok rendkívül sokszínűek, nemcsak a szereplők száma, hanem az egyes családrészek és családtagok kapcsolódása is változatos mintát mutat, amely hatással van a párkapcsolatok bizalmosságára és a konfliktusaik rendszerére egyaránt. Mindezek alapvetően befolyásolják a családi élet minden területét.

IRODALOM

- Albert F. – Dávid B. (2001): *Ha elszakad a háló... A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben*, Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Albert F. – Dávid B. (2007): *Embert barátjáról: A barátság szociológiája*, Budapest: Századvég.
- Albert F. – Dávid B. (2015): 'Mikromilió integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatás eredményeinek áttekintése', *SOCIO.HU*, (4): 1–11. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.1>
- Angelusz R. – Tardos R. (1991): *Társadalmak rejtett hálózata*, Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Aquilino, W. S. (1991): 'Family structure and home-leaving: A further specification of the relationship', *Journal of Marriage and the Family*, 53: 999–1010. <https://doi.org/10.2307/353003>
- Baxter, A. L. – Braithwaite, O. D. – Nicholson, H. J. (1999): 'Turning Points in the Development of Blended Families', *Journal of Social and Personal Relationships*, 16(3): 291–314. <https://doi.org/10.1177/0265407599163002>
- Bogár Zs. (2017): *Mozaik a családom. Kérdések, történetek, megoldások, Mozaikcsalád Alapítvány*
- Dávid B. – Huszti É. – Lukács Á. (2016): A társas kapcsolatok jelentősége a társadalmi integrációban. In: Dr. Kósa Zs. (szerk.): *Helyzetkép a magyarországi romákról*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 67–86.
- Dávid B. – Albert F. – Huszti É. (2020): Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás. In: Kovách I. (szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 163–192.
- Deutsch, M. (1969): 'Conflicts: Productive and Destructive', *Journal of Social Issues*, 1: 7–41. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1969.tb02576.x>
- Glaschke, S. (2013): *A patchwork család. Segítség a békés együttéléshez*. Budapest: Saxum Kiadó.
- Granovetter, M. S. (1973): 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology*, 78: 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>

- Harcza I. – Monostori J. (2020): 'A mozaikcsaládok'. *Socio.hu*, 2: 1–26. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.2.1>
- Harcza I. (2014): 'A családformák változásának trendjei és azok értelmezése – a pluralizáció színe és fonákja', *Kapocs*, XIII. évf. 4. sz. (63): 2–13.
- Granovetter, M. (1982): 'A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata'. In: Angelusz R. – Tardos R. (eds.) (1991): *Társadalmak rejtett hálózata*, Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371–400.
- Hetherington, E. M. – Clingempeel, W. G. (1992): 'Coping with marital transitions', *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(2–3) Serial No. 227.: 1–242. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.1992.tb00300.x>
- Hetherington, E. M. – Stanley-Hagan, M. (2000): 'Diversity among stepfamilies'. In: Demo, D. H. – Allen, K. R. – Fine, M. A. (eds.): *Handbook of family diversity*, New York: Oxford University Press, 173–196.
- Husztai É. (2015a): *Megismer-hetem: a személyes kapcsolathálózat feltárásának új formája: kapcsolati napló*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Husztai É. (2015b): 'Mondd meg, kikkel töltöd az idődet, s megmondom ki vagy. A társas támogatást nyújtó személyes kapcsolati háló néhány jellemzője és működése a Nyíregyházi járásban', *Acta MedSoc*, 6(18–19): 121–145. <https://doi.org/10.19055/ams.2015.6/18-19/9>
- Kahn, R. L. – Antonucci, T. C. (1980): 'Convoys over the life course: Attachment, roles and social support'. In: Baltes, P. – Olim, B. (eds.): *Life-span development and behavior*, New York: Academic Press, 383–405.
- Kapitány B. (eds.) (2015): *Demográfiai Fogalomtár*, Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kawachi, I. (2006): 'Commentary: Social capital and health – making the connections one step at a time', *International Journal of Epidemiol*, 35(4): 989–993. <https://doi.org/10.1093/ije/dyl117>
- King, V. – Boyd, L. M. – Thorsen, M. L. (2015): 'Adolescents' Perceptions of Family Belonging in Stepfamilies', *Journal of Marriage and Family*, 77(3): 761–774. <https://doi.org/10.1111/jomf.12181>
- King, V. – Lindstrom, R. (2016): 'Continuity and Change in Stepfather–Stepchild Closeness Between Adolescence and Early Adulthood', *Journal of Marriage and Family*, 78(3): 730–743. <https://doi.org/10.1111/jomf.12281>
- King, V. – Thorsen, M. L. – Amato, P. R. (2014): 'Factors associated with positive relationships between stepfathers and adolescent stepchildren', *Social Science Research*, 47: 16–29. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2014.03.010>
- Krähenbühl, V. – Jellouschek, H. – Kohaus-Jellouschek, M. – Weber, R. (2007): *Mozaikcsaládok. Szerkezet, fejlődés, kezelés*. Budapest: Animula Kiadó.
- Leake, V. S. (2007): 'Personal, familial, and systemic factors associated with family belonging for stepfamily adolescents'. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47: 135–155. https://doi.org/10.1300/J087v47n01_08

- Marsiglio W. (1992): 'Stepfathers with minor children living at home: Parenting perceptions and relationship quality'. *Journal of Family Issues*, 13: 195–214. <https://doi.org/10.1177/019251392013002005>
- Papernow, P. L. (1993): *Becoming a stepfamily: patterns of development in remarried families*. San Francisco: CA: Jossey–Bass.
- Papernow, P. (2017): 'Blended Family', *Encyclopedia of Couple and Family Therapy*, 1–4. https://doi.org/10.1007/978-3-319-15877-8_471-1
- Pylyser, C. – Mol, D. J. – Loeys, T. – Buysse, A. (2019): 'Father Reflections on Doing Family in Stepfamilies' *Family Relations*, 68(4): 1–26. <https://doi.org/10.1111/fare.12377>
- Smith, M. (2008): 'Resident mothers in stepfamilies'. In: Pryor, J. (ed.): *The international handbook of stepfamilies: Policy and practice in legal, research, and clinical environments*, Hoboken, NJ: Wiley, 151–174. <https://doi.org/10.1002/9781118269923.ch7>
- Stephenson, E. – DeLongis, A. (2019): 'A 20-year prospective study of marital separation and divorce in stepfamilies: Appraisals of family stress as predictors', *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(6): 1600–1618. <https://doi.org/10.1177/0265407518768445>
- Somlai P (2013): *Család 2.0, Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Tóth O. (2012): 'Társadalmi integráció és család'. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (eds.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*, Budapest: Argumentum Kiadó és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 369–382.
- Utasi Á. (2008): *Éltető Kapcsolatok – A kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Vaskovics L. (2002): 'A család fejlődése Európában'. *Educatio, Család*, 2002/3: 349–364.
- Visher, E. B. – Visher, J. S. (1995): *Stiefeltern, Stiefkinder und ihre Familien, Probleme und Chancen*. Weinheim und München.
- Weaver, S. E. – Coleman, M. (2010): 'Caught in the middle: Mothers in stepfamilies' *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(3): 305–326. <https://doi.org/10.1177/0265407510361729>